

kedvéért – Sándor készségesen elismeri „perverziónját”, állapotát természetességét és sorsszerűségét is hangsúlyozza. Ugyanakkor helyzetét nem kapcsolja össze társadalmi előzményekkel és következményekkel, mint számos más korabeli nemváltó nő vagy korai leszbikus, köztük az angol Anne Lister, az amerikai–indian Cora Anderson, a francia Jeanne Bonnet, a kaliforniai Babe Bean, a francia festő Rosa Bonheur vagy – az Osztrák–Magyar Monarchia közelebbi vidékéről – Irma von Troll-Borostyáni, osztrák feminista aktivista.¹⁰ Vaynak látszólag nem voltak további reflexiói férfilétezéséről. Amikor megkérdezték, mi a „célja” a férfiruhával, válasza egyenes, de valamiképp elégtelennek is érezzük: „Semmi más, mint hogy férfi vagyok, az akarok lenni, és ezt nekem senki sem tilthatja meg!” (SAROLTÁBÓL SÁNDOR.)

Vay Sándor/Sarolta tehát nem kérdőjelezte meg a nemi szerepek hagyományos határait írásaiban és gondolkodásmódjában, de megtette magával a létezésével. Radikálisan és perspektivikusan. Neki magának nem volt mondanivalója ezekről a kérdésekről, de lehetőséget teremtett arra, hogy beszéljünk és gondolkodjunk róla – ezt a lehetőséget pedig értékelnünk és használnunk kell.

Zsámboki Mária

STRUCCRIASZTÁS

„...a jó s a rossz közt vallom itt meg én:
Két orvosság van: Szerelem s Halál.”
(Elizabeth Barrett-Browning)

Szüleim rég kihúlt hitvesi ágán feküdtem. Még nem gyógyultam ki a vörhenyből, de a kórházból már hazaengedtek. Anyám elköltözött az öcsémmel, nehogy megfertőzzem őket, apám meg már amúgy sem sűrűn lakott odahaza. Nagyanyám felügyeletére voltam bízva, de ő csak néhány napja szabadult ki a betegápolásból, így hát nem mutatott túl nagy lelkesedést legújabb megbízatása iránt. Nem mintha bármi kifogása lett volna ellenem, egyszerűen csak elvesztette azt a képességét, hogy megüljön ott-hon a fenekén. Végiglátogatta a szomszédokat, akik sokkal jobban vagy inkább más-ként emlékeztek a nagyapámra, mint én. És sokkal régebből. A magam közel tíz évvel labdába se rúghattam mellettük. És az igazat megvallva, nem is voltak efféle ambícióim. Leginkább elfelejteni igyekeztem a nagyapámat minden erőmmel. Pedig azt olvastam, hogy aki meghal, az már csak a többiek emlékezetében él. De csupán ott, és sehol máshol! – legalábbis forrón reméltem. Meg sem legyintett a büntudat, hogy így

¹⁰ A korai nemváltó nőkről l. pl. THE SAN FRANCISCO LESBIAN AND GAY HISTORY PROJECT: 'SHE EVEN CHEWED A TOBACCO': A PICTORIAL NARRATIVE OF PASSING WOMEN IN AMERICA. In: Martin B. Duberman, Martha Vicinus, George Chauncey, Jr. (eds.): HIDDEN FROM HISTORY. RECLAIMING THE GAY AND LESBIAN PAST. Penguin, 1991. 183–194.; PASSING WOMEN. In: Bonnie Zimmerman (ed.): LESBIAN HISTORIES AND CULTURES. Garland, 2000. 572–573.

valamelyest tovább ölöm a nagyapámat, egész egyszerűen és mindenáron el akartam felejteni őt. Hiszen amíg élt, addig is épp eleget félttem tőle. Vagy tartottam inkább. Ám hogy mi okom is volt rá, arról nehezen tudtam volna számot adni. Szerencsére nem kérdezte senki. Alighanem észre sem vették, hiszen már én is rég megtanultam tőlük úgy tenni, mintha minden rendben volna. Ők ezt úgy mondták: az ember uralodik magán.

Így tettem most is. És csak hevertem vagy inkább zsugorodtam a kihalt szobában, a parttalan hitvesi ágyon, és a fejem búbjáig befedtem magam egy takaróval. Réges-régen még azt gondoltam volna, hogy itt sem vagyok. De ma már tudtam, ilyesmit csak a buta struccok hihetnek, na és az egészen kicsi gyerekek. Legalább harmincfokos volt a hőség, paplan alatt harmincnyolc inkább. Az ablakokat méltóságteljes redőkbe omló függönyök takarták, még a levegő is alig fért át rajtuk, nemhogy a fény. De azért az világosan látszott, hogy ha akar, bárki meglapulhat mögöttük. Csupán az üres szomszéd szobától elválasztó üvegajtón törhetett át némi gyanús derengés, csakhogy odanézni egyáltalán nem volt tanácsos, sőt alighanem vétkes könnyelműség lett volna. Olyasmí, mint amikor az ember kihívja maga ellen a sorsot, mert még azt hiszi, mi az neki. Én nem hittem semmi effélét. Szorosan magamba zártam a tekintetemet, redősre gyűrt szemhéjam őrködött felette. Ádáz csend fogott körül, vagy inkább magamba szorított, melyet néhány sejtelmesen elzúgó dongó csak még sűrűbbre kavart.

A kórházban is egyedül voltam, elkülönítve, mint egyetlen vörhenyes. Értékes betegnek éreztem magam. Ha szükségem támadt valamire, csak megnyomtam egy gombot, és már jött is a nővér, hogy teljesítse a kívánságomat. Egyébként senki sem zavart, nem kellett osztoznom semmin az öcsémmel, a látogatóim is csak az üvegajtón át integethettek és dobálhattak aggódó csókokat. Olykor be kellett kapnom valami gyógyszert, egyébként olvashattam rogyásig. Alig is nyomasztott, hogy gyerek vagyok. Pontosabban kislány. Mert a gyerek csak fiú lehet, ahogy már rég megtanultam a nagyapámtól. Olyan ez, mint egy kitüntetés, de a kislányoknak sohasem jár. Megjegyzem, a nagylányoknak sem. A nénikről nem is beszélve. Igaz, ők már tényleg nem gyerekek, csak az a furcsa, hogy ezek szerint soha nem is voltak... Ez pedig valahogy nem stimmel, legalábbis az én akkori fejembe sehogy sem akart beleférni. És mindig eszembe jutott, valahányszor csak megpillantottam a nagyapámat, sőt néha még akkor is, amikor magányos körtermem ajtajának üvegén át kémleltem az üres folyosót.

Az üvegajtóknak azonban csupán a nevük egyforma. A kórházban csak felül volt ablak, és biztonságos védelmet adott, az itthoni vést jósolt. Előbbit halványzöldre festették, egyszerű volt, éjjel-nappal megbízható neonhátterrel. Az itthoni cizellált ablakocskákból állt, ezeket különös mintákba csiszolt apró üveglapok töltötték ki, melyeken áttörve más-más árnyalatot öltött a fény. Kiváltképp abban a napszakban, amelyet szürkületnek neveznek, holott ilyenkor éppenséggel vörhenyes pázsmák kúsznak át az üvegen, sötétek, és fénylenek, akár az alvadt vér vagy mint a nagyszülők kifakadni készülő titkai.

A paplan alatt azonban, ha békés nem is, de azért bársonyfekete volt a világ, egyenmű, sehol semmi lék. Ha nézem, sem láthattam volna a testemet, pedig alighanem levonultak már róla a skarlát lángoló foltsergei, ezek az izzó vörös haragsárcányok, melyek alighanem öntudatlan tiltakozást fejeztek ki testi nyugalمام egyre kevésbé letagadható összezavarodása ellen. Mind ez idáig nemigen vizsgálgattam ezt a testet, beértem azzal, hogy benne vagyok. Ő azonban ennél többre vágyott. Egyre inkább kivonta magát az irányításom alól. Önálló és, az igazat megvallva, ijesztő döntéseket hozott,

amelyek engem egészen készületlenül értek. És hiába vezettem be óvintézkedéseket, például hiába borogattam titokban, ahogy anyám gyógyította a kelést, bízva benne, hogy legalább lelassíthatom a növekedését, éreztem, amint mellkasom ismeretlen mélységeiből egyre csak emelkedik kifelé az a két puha valami, amiből majd az anya mellette lesz. Nem volt nehéz kikövetkeztetni. Elég anyát láttam már életemben. Többek között a sajátomat, amint mohón faló öcsémet szoptatja. Alighanem megtette ezt velem is. De biztos azért nem lehettem benne. Mert akárhonnán nézem, én semmiképp sem vagyok az öcsém, akinek a testét nem fenyegeti efféle veszély. S ha épp ezért nem tekintett gyerekeknek a nagyapám? Ilyesféle dolgokról kérdezősködni viszont kockázatos lett volna. Nagyon is kockázatos.

Ma nem jöttek látogatók, még anyám sem. És nem volt csengőgomb, hogy segítséget hívjak. Üresen állt a ház a tikkadt kert közepén. Üresen a nagyszülők szobája, ahonnan csak néhány napja vitték ki nagyapát az üvegajtón. Méghozzá lábbal előre, mondogatta váltig a nagyanyám. Talán azért, nehogy majd visszajárjon? Efelől azonban szintén nem nyugtatott meg senki. És apám-anyám szobája is kihalt volt, ha nem számítom, hogy a kánikulában paplan alatt vacogva én azért ott lapultam benne, tanújaként a hiánynak.

Nem volt kinek letagadnom, hogy rettegek.

Az idő nem vált szét pillanatokra, csak úgy egyben áthömpölygött rajtam, sodorva magával mindent, amit ért. Semmiben sem tudtam megkapaszkodni, legfeljebb az egyre elevenebb, iszapsűrű homályba markolhattam volna, feltéve, ha van bennem annyi merészség, hogy legalább az egyik kezemet kidugom a takaró alól. Szokatlan, hűvös és kövér izzadságcseppek görögtek végig magzatpózba görbített gerincemen. Mintha futnék, gyorsan szedtem a sok apró levegőt, hátha így elég jut a tüdőmbe. Védetelennek éreztem magam ebben a füledt magányban, de még a gondolatától is iszonyodtam annak, hogy valaki vagy valami netán lenyomja a kilincset az ágyam szigetével szemközti, alighanem egyre élesebben kirajzolódó üvegajtón.

Mégsem történt semmi ilyesmi, pedig mintha örökre ott maradt volna ez a várakozásba dermedt idő. Elkerült a megkönnyebbülés. Továbbra is fogvacogva vártam a kilincscsikordulásra, bár egyre erősebben éreztem, hogy nem árad felém onnan igazi fenyegetés. Pontosabban: nem onnan árad. De hogy merről vagy miből, arról sejtelmem sem volt. Bénult szemmel, rebbenéstelen pillák alól meredtem a takaró alatt oltalmazó sötétbe, hogy semmit se lássak, hogy féken tartsam, ami eljövendő. Pedig mintha éreztem volna, hogy minden hiába, meghalad engem, ami történik és történni fog.

A támadás azonban csak ritkán jön onnan, ahonnan várod, ráadásul többnyire remekül álcázza magát. Eleinte legalábbis. Amikor a jól ismert kertben találtam magam, amint szeretett akácfa felé igyekszem, nem gyanakodtam semmire. Alig vártam, hogy felkapaszkodjam a hintára, onnan a fára, egészen odáig, ahol a két legvastagabb ág szét-tartva kihajt az öreg törzsből, és biztos menedéket ad nekem a zölddús lombkorona alatt. Olvasni szoktam itt, álmokat szőni, rajzolni és töprengeni nyugtalanító kérdéseken. Ezt talán tudták a családtagjaim, de nem emeltek kifogást, feltéve, hogy azonnal lemásztam, ha szólítottak. És én lemásztam. Nekem ez így bőven megérte. Mert arról viszont sejtelmük sem volt, hogy ott él az akácfa a titokbarátom, és valahányszor csak rá gondolok, mindig meglátogat. Felderültem, ahogy ez az eszembe jutott, és már nyúltam is a hinta köteléért, hogy mielőbb feljussak a fára.

Ekkor azonban váratlanul felcsendült nagyanyám kissé gunyoros hangja a hátam mögött:

– *Nem félünk a farkastól, farkastól, farkastól,
nem bánt az, csak megkóstol, megkóstol, stol, stol.*

Hirtelen fordultam felé, mint a szél. Rám kacsintott nevető, aranypöttyös barna szemével, majd kisímította fényes, napszíta tincseit az arcából, és vidám sasszéugrásokkal elindult a virágágyások felé. Apró margaréták pettyezték loknis ruháját, lábán égszín-kék balettcipő. Alig lehetett idősebb anyámnál, pedig ő még tényleg fiatal.

A szeletli oldalánál, mint levedlett kígyóbőr, hevert a gyászruhája.

Fehér liliomot tépett, egymás után vagy harminc szálat. Minden leszakított virágnak hosszan nézett utána, összehúzott, bíráló szemmel mustrálta hatalmas csokrát, de nem látszott elégedettnek. Még ciccegett is talán, és tünődve csóválta a fejét.

– Meghalt az én emberem – dúdolta maga elé, mintegy mellékesen és meglehetősen szórakozottan, majd újra felderült az arca, és egy szál szokatlanul dús szirmú, hosszú szárú tűzrózsát erőltetett a liliomcsokor közepébe.

Fogalmam sem volt, hogy miről beszél, de attól még nem hagyhattam annyiban.

– Ezt nem illik – szóltam rá közel tíz esztendőm minden szigorával, de ő csak nevette, és csúfolódva újra dalra fakadt:

– *Nem félünk a farkastól, farkastól, farkastól,
nem bánt az, csak megkóstol, megkóstol, stol, stol.*

Közben, ahogy a ritmus kívánta, előre-hátra lóbálta a virágait, majd hosszú szoknyáját kecsesen felcsippentve, élénk táncot járt az ágyások között. Lenyűgözve álltam, nem tudtam megtagadni tőle áhítatos csodálatomat.

– Ezt tényleg nem illik – próbálkoztam azért erőtlenül újra, de hirtelen a torkomra forrt a szó, mert akkor már ott volt, ott állt a nagyapám, pontosabban a nagyapám merev teste, nekidöntve a kisház falának.

Háromszor akkora is lehetett, mint amilyen *azelőtt* volt, a feje a kéményt verdeste. Nem viselt ruhát, kékesszürke bőre alól kilátszott minden véna és visszér. Szúrós, fekete gombszeme mélyen ült mozdulatlan arcában, pillátlan szemhéja egyszer sem rebent, akár az ablak tetejénél elakadt, kiszolgált redőny.

Ő maga nem szólt, mégis valami mély hang bűgött körülötte, akárha a föld gyomrából tört volna elő.

Látszólag tudomást sem vett rólam, ám ormóttan kézfejének önkéntelen rebbenései elárulták, hogy szigorúan követi minden mozdulatomat. Vagy inkább mozdulatlan-ságomat, hiszen egész testemben megdermedtem. Csupán a szememmel fordultam a nagyanyám felé. Ő azonban egyre csak táncolt a saját dalára, mint aki hozzám egy másik térből pillant át olykor-olykor, egészen ártatlan szemmel, egy olyan világból, ahol sosem jelentenek veszélyt pucér, vészjósító viaszóriások. Pedig ez itt valaha az ő embere volt. És még csak észre sem veszi!

– Kapd el, kis menyasszony! – kiáltott a nagyanyám, s azzal gyöngyfakasztó kacagás kíséretében átdobta hirtelen a tűzrózsás liliomcsokrot nekem.

Ha elejtem, végem, ha elkapom, talán menekülhetek. Arcomba csapódtak a virágok, beporzott sárga bibéik megfestették a bőrömet. Több sem kellett a nagyapámnak. Ellendült a faltól a merev test, s rosszalló intésre emelte irdatlan kezét. Megbilent apró koronája. Halálkirály. Ha elindul, átlépi a fákat.

Légzésem ütemére szorított s engedett mellkasomban a rettegés. Elveszetten kapaszkodtam a liliomcsokorba, miközben száználmas igyekezettel próbáltam megbújni

mögötte. A lepedő álnokul két esetlen gyerekcombom közé gyűrődött, oda, ahonnan időről időre ismeretlen, nyugtalanító, már-már félelmetes érzetek támadása rázta meg öntudatlan testemet. Rég belegabalyodott a lábam is a takaróba, mégsem tehettem mást, futásnak eredtem. Nagypám a tető magasából szigorú szemmel követte vergődésemet. Tapodtat sem haladtam, de lihegése szele megfricskázta a virágszirmokat. Mézes illatot kavaró, rajzfilmméhecskék döngicséltek a csokrom körül, hogy szinte fedtették a veszélyt. Ám ekkor döntésre jutott az óriási test, a dermedt láb lassan emelkedni kezdett, ráérősen átsielt a sziklakert fölött, s az egyik kéz már nyúlt volna utánam. A kertünk hirtelen elmosódott mögöttem, majd szertefoszlott táncos nagymamástul. Továbbra is helyben futottam a kapu felé, és egyre csak tátogtam hangtalanul, mint csapdába esett hősnők a némafilmekben. Pedig éreztem, hogy a saját sikoltásom is adott volna némi enyhét. Így azonban rettegésem hófoka túlhevült a tűréshatáron. Nem kellett hátranézniem, hogy tudjam: nincs kegyelem. És ha megérint, biztos elporladok.

Fejemet szinte kilőttem a takaró alól. Szemhéjam kipattant, s már ültem is az ágyban, az üvegajtóra meredve. Megszelídülve lestek be rajta a kora este fényei, sehol semmi gyanús derengés. Béke lakott a szobában, mozdulatlan vattacsend, dongószárnypihenés. Semmit sem értettem abból, ami történt, és az iszony még jó ideig ott lüktetett az ereimben. Beletelt néhány hosszú percbe, míg lassan béke áradt szét az én magából kifordult testemben is. Épp, mint azelőtt? – tűnődtem óvatosan, de semerről nem támadt sem bűbáj, sem fenyegetés. Már-már a légzés sem esett nehezemre, és a halántékom mögött is elcsitul a dübörgés.

Eddig semmi gyanús, gondoltam, körülnézek. Előbb balra fordultam, az ablak felé, hogy lássam, nincs semmi a függönyök mögött. Legfeljebb egy-két gyerekszellőfodor. Aztán jobbra néztem, a könyvszekrényre, melyből látványosan hiányzott a kulcs. Biztos *Az emberi test* miatt, nehogy megtaláljam benne a nőt. És/vagy a férfit.

Aligha lehetett más oka. Az utolsó délutánon ugyanis, mielőtt még kórházba vittek, átugrott hozzám a barátnőm. Lázás voltam, és korábban hánytam is, de a család egybehangzóan úgy vélte, csak a gyomrom rontottam el. Megkaptam hát a háztartási kekszemet meg a teámat, utóbbit persze cukor és citrom nélkül, majd az engedélyt, hogy ledőlhessek a nagyszobában. És a barátnőmet is beengedték. Nem emlékszem, melyikünk hozta szóba, de hamarosan ott hasaltunk mindketten az ágyon, vastag lapjaival máris előttünk a súlyos, nagyméretű, öreg könyv, melyben egész oldalas, színes rajzok mutatták az emberi test különféle szerveit és működését. A titokzatos ábrákat csak még sejtelmesebbé tették a rajzos oldalak elé kötött, nyomott mintás, opálosan áttetsző és érintésre meg-megzizzenő védőlapok, amilyenekhez hasonlót eddig csak a bőrkötéses családi fotóalbumokban láttam. Megilletődve simítottam végig a hús könyvoldalon, de a barátnőm, aki sokkal talpraesettebb volt nálam, mert soha nem hagyta ki a számításból a felnőtteket, sürgetni kezdett. Gyorsan megkerestük hát azt az oldalt, amelyen a meztelen, felvágott hasú, bozontos szőrzetű nőt vehettük szemügyre. Vagyis inkább csak vehettük volna. Még láttuk ugyan a nyitott alhasba bőkö nyilat, mely fölé cikornyás betűkkel ezt írták: *Belső nemi szervek*, de a következő pillanatban indulatos kéz csapta be a könyvet az orrunk előtt, hogy csak úgy szállt a por belőle.

– Ezt nem illik! – jelentette ki az anyám, majd betette *Az emberi testet* az üveges szekrénybe, amelynek aztán rögvest be is zárta az ajtaját. – Ezt tényleg nem illik! – hangsúlyozta újra, hogy biztosan megjegyezzük. Nem nézett ránk, csak kiment a szobából,

de az ajtót félig nyitva hagyta, hadd tudjuk, hogy hallják, mit beszélünk. De mi nem beszélünk. Egy árva szót sem szóltunk. A barátom hamarosan elkészönt, és hazasomfordált. Engem meg estére elleptek a tűzrózsás vörhenyfoltok, hogy másnap aztán vihetek a kórházba.

Most megint a könyvszekrény felé fordultam, és a szemem nyomban megtalálta a hét lakattal őrzött vaskos kötet dombornyomásos gerincét. De nem csak ez töltött el ismeretlen ízű szomorúsággal. Talán még elkésőbb volt belegondolni, hogy ugyanazzal a mozdulattal és ugyanazzal a kulccsal *minden más* könyvet is elzártak előlem. Pedig már többet is elolvastam közülük. Különösen a verseket szerettem. Meg a népmeséket, de ezt akkor már a világért sem vallottam volna be. Igaz, nem is kérdezte senki. Kivéve természetesen a titokbarátomat, de ő *csaknem* mindenemről tudott. És egyformán örült nekem, valahányszor meglátogattam. Egyszer sem vettem észre, hogy bármiben is megzavartam volna. Mintha egyéb dolga soha nem is lenne. Csak én. Betegen persze nem mászhattam fára. Ő meg aztán soha, de soha nem jött volna le onnan. És mindketten tudtuk, hogy ez helyénvaló. Így volt meg a rend a világban.

Eddig legalábbis, döbentem rá csüggedten, mint akinek kéretlenül új titkai támadtak. Zavaros és megoszthatatlan titkai. Félteni kezdtem tőlük a barátomat.

Nehéz szívvel ücsörögtem az ágyban, a derekamra tekert takaróval. Csak most vettem észre, hogy időközben majdnem egészen besötétedett. Már épp újra a markába akart kaparintani a rettegés, amikor kattant a villanykapcsoló, és fény árasztotta el a szobát. Ott állt a nagyanyám az ajtóban, hibátlan gyászruhában. Elegáns fekete selyemkosztümben, fekete kalappal a fején. Úgy mosolygott rám, mintha csak néhány perce ment volna ki a szobából. Mintha minden a legnagyobb rendben volna. És már hozná is a vacsorámat. Ehhez nagyon értett. Tökéletesen tisztában volt velem, milyen a biztonságos nagyszülő. Megkönnyebbült sóhaj lebbent ki a számon, és a gyomrom egészséges korgásba fogott. Bátran elernyedtem, s türelmesen vártam a soromra. Nem esett nehezemre. Minden, ami kibillent, egy csapásra a helyére zökkent megint.

Nagyanyám most háttal állt nekem, és valamivel matatott az asztalon. Aztán levette a kalapját, megfordult, és tett egy lépést felém. Mindjárt megkérdezi, mit ennék, és elmeséli azt is, hol, merre járt. Közben odaért az ágyhoz, leült a szélére, és mint rendesen, a kezét a kezemre tette. Finom meleg áradt a tenyeréből. Ám valahogy mégsem olyan nagymamás volt, mint amilyen lenni szokott. A szeme mintha túlnézett volna rajtam, nem tudhattam, mit lát mögöttem. És akkor rákezdte:

– *Nem félünk a farkastól, farkastól, farkastól,
nem bánt az, csak megkóstol, megkóstol, stol, stol.*

– Jaj, ne! Csak ezt ne! – sikoltottam, mindkét kezemet a fülemre tapasztva, de ő ügyet sem vetett rám:

– Elkaptad, kis menyasszony! – mondta, majd dalolt tovább.

És bizony ott volt a liliomcsokor a tűzrózsával, ott pompázott egy vázában, az asztalon. A mi igazi szobánkban. Ott, ahol mindig is éltünk. Apa, anya és két gyerek.

Mély hang búgott körülöttünk, akárha a föld gyomrából tört volna elő.